

**L'educació i la formació de persones adultes:
perspectives de present i futur**

editorial

carpeta

Estratègies participatives per a la formació d'una ciutadania crítica

Auxiliadora Sales Ciges • 5

Al vent, la cara al vent

Eduardo Carbonero • 11

Desconstruint les pràctiques educatives en la formació de persones adultes:

narrativa, investigació i aprenentatge

Analia E. Leite Méndez • 23

El moviment de l'aprenentatge i l'aprenentatge de moure's

Anna Gómez i Mundó • 30

contínua

Educació comunitària-popular i pedagogia del comú: itineraris, tensions i empremtes freirianes

Jorge Osorio Vargas • 37

persones, territoris i experiències

Activa la llengua. Treball sobre les actituds lingüístiques dels adults

Margalida Barceló i Maria Josep Carrasco • 57

Formació pública d'adults SERVEF: una simbiosi necessària

L. Milagros de Lucas Sanz • 67

Espanyol com a segona llengua per a persones nouvingudes i integració sociolaboral. Programa d'aprenentatge de la Llengua i Cultura del País d'Acollida

Fundació Elche Acoge: Trinidad Urbán i Angeles Rodes Lafuente • 72

El reconeixement d'aprenentatges adquirits en l'experiència en la política d'educació dels adults a Portugal

Carmen Cavaco • 75

investigació

El treball en les economies diverses com a aprenentatge que crea valor

Antonia de Vita • 81

arxiu

dialògica

Històries de literacitat. La lectura i l'escriptura en la vida de persones adultes amb poca escolaritat

Maria de Lourdes Dionísio • 99

fotografia

Escola d'estiu de formació de persones adultes, en moviment (2009) • 109

llibres

Neoliberalismo educativo

Enrique J. Díez Gutiérrez • 111

Sumari

Com participar

Quaderns d'Educació Contínua?

Les pàgines de la nostra revista estan obertes a tot tipus de col·laboracions relacionades amb l'Educació i la Formació de les Persones Adultes. El nostre interès és oferir la publicació a tots aquells que desitgen col·laborar en ella exposant els seus coneixements, les seues reflexions i experiències analitzades. Així com també a les persones i institucions que desitgen difondre a través dels Quaderns d'Educació Contínua les seues iniciatives i activitats dins d'aquest àmbit.

Les col·laboracions han de requerir les següents condicions bàsiques:

- L'extensió dels treballs serà de 10 pàgines en format DIN A-4, a doble espai, amb un títol que sintetitzi el seu contingut. És convenient d'intercalar apartats que divideixquen i ordenen les diferents parts de l'exposició.
- S'enviarà dues còpies del treball acompanyades d'una versió d'aquest en suport informàtic, preferentment en Winword. S'aconsella, si el tema ho permet, incloure gràfics, quadres sinòptics, etc., que il·lustren i completen el contingut del text.
- Com és natural la revista podrà realitzar una «correcció d'estil» sobre el text original, que en cap dels casos alterarà els conceptes ni l'enfocament adoptats per l'autor.
- Notícies i dades per a ser incloses en les pàgines informatives de la revista, sobre congressos, jornades, convenis, acords, programes, plans, iniciatives, projectes; cursos, conferències, debats, premis i concursos; publicacions de llibres, revistes, manuals, etc.
- Ha d'incloure sempre la font responsable i les notes de referència on el lector pugui requerir major informació.

Desconstruint les pràctiques educatives en la formació de persones adultes: narrativa, investigació i aprenentatge

Analía E. Leite Méndez, Universitat de Màlaga
Traducció: Rosa Navarro i Juanma Sanchis

La formació d'adults ens enfronta amb molts problemes però també amb grans desafiaments per a desenvolupar i atrevir-nos a mirar cap a altres llocs on els subjectes formen part d'aqueixa mirada, perquè són part i contrapart dels processos formatius. Altres mirades i altres llocs que incloguen a tots i totes quan pensem en la formació suposen el diàleg, la reflexió, la revisió, el debat, la interacció i la interconnexió d'idees, creences, opinions, sabers i sentiments i tal vegada espais i continguts, que encara no imaginem però que es creen de manera col·lectiva. Per a avançar en aquestes idees, el text parteix d'una proposta: la desconstrucció de les pràctiques educatives, presenta alguns arguments que sostenen aquest procés i desenvolupa algunes vies de treball i reflexió per a pensar de manera conjunta en la formació, des de la recuperació de narratives, la investigació i l'aprenentatge com a diàleg.

I. Desconstrucció... per a què?, per què?

La formació és un procés social, col·lectiu, ens compromet a tots i a totes i va més enllà dels marcs institucionals, formals i educatius. A partir d'aquesta idea cobra sentit la desconstrucció com un camí, una via per a desfer el que hem recorregut i al mateix temps per a connectar i connectar-se amb allò que s'ha viscut, allò que s'ha experimentat, oblidat i après. En aquesta vista enrere des del present i des del moment històric, polític, social i personal que cadascú i cadascuna viu, tant a nivell individual com a col·lectiu, emergeixen alguns arguments que expliquen en part la necessitat de remirar, de desgranar les pràctiques com a accions educatives en la formació de les persones adultes. Aquesta mirada en retrospectiva ens porta a les històries escolars, a les experiències d'ensenyança, aprenentatge, a les relacions establides, a recuperar idees sobre sabers i coneixements i en conjunt, a unes matrius, marcs o models sobre la formació.

Les històries escolars deixen més empremtes que imaginem, però no cobren sentit o consciència fins que no es parla d'elles, fins que no se les recupera, fins que no les fem presents en la nostra memòria i emergeixen relats sobre elles. Pensar, escriure, contar, dir i dialogar amb aqueixes històries escolars, ens porta a les infàncies viscudes, a llocs, a sentiments, olors i sabors associats a l'escola, a les famílies, als pobles com a espais de vida, a milers d'històries concatenades amb altres persones, altres vides i altres mons (Bruner, 2003). Les històries i biografies escolars constitueixen els textos i contextos des d'on podem avançar en la comprensió de les pràctiques educatives per a recuperar significats i en aquest joc de significats pensar altres camins, altres formes i possibilitats de construir, consensuar i transformar. La formació és transformació, en aquest joc de paraules: formar, donar forma, però aquesta forma només és forma a imatge i semblança dels altres, allò que

s'ha dit, que s'ha imposat, no aconsegueix trencar amb allò que estableix i anar més enllà per a avançar cap a la transformació, desmuntant les formes que poden ser afins a uns grups, a uns col·lectius però no a altres. Pensar la formació com a transformació social, política, cultural i individual pot ser una via de superació dels límits, vores i marcs institucionals-burocràtics que detenen el poder, regulant les formes d'aprendre, de relacionar-se, de participar, de dir i fer com a models de pràctiques educatives úniques i necessàries per a la formació. Com planteja Rivas Flores (2010), l'ensenyança en tots els seus nivells es constitueix com una tècnica replicable i establida que regula les actuacions educatives des d'una relació d'autoritat (58).

Les experiències, que s'esmicolen i recuperen des de les històries i biografies escolars, ens permeten endinsar-nos en l'estructura, carcassa, esquelet, mapa de sentits, significats i creences sobre els continguts que es posen en joc durant la formació. Des d'aquestes estructures i continguts cal preguntar-se sobre l'ensenyança, l'aprenentatge, les relacions. Què queda? Què es recupera? Com es recupera?, Quines emocions provoquen aquestes experiències? Quins marcs socials, culturals i polítics les sostenen? Quines veus emergeixen i quines veus se silencien? Quines relacions de poder es visibilitzen i qui les representen? Les experiències adquireixen aquest estatus en la mesura que poden ser contades i compartides. El "contar-contar-se" és un primer escaló: contar, escoltar, compartir i revisar, opinar, reflexionar sobre aquests relats constitueix el cor de la desconstrucció. Si com diu Williams (2004:192, citat en Mayo 2008:15), la creació de significats és una activitat que ocupa totes les persones, llavors ens trobem destinats que ens sorprenga una societat que en la seua cultura més explícita, o bé suprimeix els significats i els valors de grups sencers, o bé no aconsegueix posar a l'abast d'aquests grups la possibilitat d'articular i comunicar aquests significats. D'ací la necessitat i urgència d'avançar en processos que recuperen les veus, relats i històries de tots i totes com a base de construcció d'altres significats que posen en valor les cultures del silenci, les cultures silenciades, des de les idees de Freire (2002), que reforcen unes pràctiques, unes formes de ser, actuar, pensar i sentir (Leite, 2012: 278). Cultures, que d'altra banda, no són valorades en termes acadèmics perquè els discursos sobre allò que és necessari ensenyar i aprendre així com les conceptualitzacions sobre què és ensenyar i aprendre, es plantegen des de la cultura dominant i els grups de poder que defineixen sentits, significats i valors en i per a la formació d'adults, deixant de banda els significats, sentits i valors propis de la gent.

Açò ens duu a mencionar un altre dels arguments que fonamenten la desconstrucció de les pràctiques educatives, el lloc que ocupen els **sabers enfront dels coneixements**. Tant uns com altres estan presents en la formació, però amb diferent pes i valoració. Els sabers de les persones (adults, joves, xiquets i xiquetes) no abasten o no arriben a estar a l'altura dels coneixements acadèmics, científics, i institucionalitzats; no són considerats com necessaris o com a part de la pròpia vida i en la ma-

joria dels casos negats i absents en la formació. L'absència i negació genera malesstar, desvinculació i fins i tot indefensió en les persones perquè es produeix una espècie de desmembrament del subjecte i de les seues identitats. Aquests sabers són construïts des de l'experiència personal i social de les persones i podrien constituir el pilar des d'on avançar i des d'on pensar la formació dels adults, però generalment es mantenen fora de les pràctiques educatives. Sense pes, sense valor de coneixement possible, es perd l'oportunitat de crear i generar ponts entre sabers i coneixements. Respecte d'això, Dewey (1960) plantejava que una experiència és educativa o pot promoure coneixement en la mesura que contínuament avança en el continuum experiencial. L'experiència de què es nodreixen els sabers és bloquejada, tallada d'arrel i com planteja Villegas (2008: 19) la possibilitat d'edificar una nova valoració del coneixement quotidià, els sabers dels quals estem parlant, oposada a la desvaloració actual que pretén reduir-lo a un saber anecdòtic i sense valor, ens permetria construir una proposta contrahegemònica enfront de les concepcions dominants sobre el coneixement. Reconèixer els sabers de totes i tots com a part de la formació és una possible via de democratització del coneixement, de la formació i de reconfiguració de la realitat, donant pas a pensar en tantes realitats possibles com subjectes existeixen.

Considerant els arguments que ens porten a pensar en la desconstrucció de les pràctiques educatives en la formació, i en particular, en la formació d'adults, no podem deixar de mencionar alguns trets de les matrius de formació com a sediments d'actuacions, valors i compromisos. Tres trets destaquen: la participació, la jerarquia i la comunicació; aquests trets teixeixen una trama més dèbil o més forta que és necessari desfer per a avançar cap a propostes on les veus de tots i totes siguin escoltades, on ningú està per damunt d'un altre o una altra i on el diàleg siga una possibilitat de trobada i construcció.

II. Vies possibles en la desconstrucció...

La desconstrucció com a mirada retrospectiva sobre les històries de formació ens mostren algunes vies o línies de treball en la formació d'adults, la narrativa com a possibilitat i necessitat humana, la investigació com a ferramenta d'indagació a l'abast de tots i totes i l'aprenentatge des d'una perspectiva dialògica.

Les narratives connecten, ressonen, constitueixen punts de partida que poden ser vistes com una actitud crítica enfront del coneixement entès com a racionalitat tècnica. Des de les idees de Van Manen (1995), les narratives ens porten a reconèixer i recuperar les experiències significatives de la vida diària que queden fora de la ciència i del món acadèmic. També resulten imprescindibles per a tornar a inserir els sentits individuals atribuïts a l'experiència en el context social en què elles sorgeixen, potent via per a transcendir el particular i construir un saber més dens sobre el social (Leite Méndez, 2011: 168). La subjectivitat que es posa en joc permet el reconei-

xement de les dimensions socials i humanes com constitutives de la formació perquè els subjectes formen i conformen la realitat en la mesura que poden narrar-la i reconstruir-la intersubjectivament. Les narratives poden derivar en diversos textos (orals, visuals, gràfics, escrits) que ens acosten a altres modes de comprensió, no sols la paradigmàtica (tan arrelada en l'àmbit universitari). Seguint a Larrosa (2003: 34), l'escriptura del jo no és freqüent, ja que les polítiques de la veritat dominants en el món acadèmic, imposen determinats modes d'escriptura i exclouen altres. L'alumnat en el seu pas per la formació docent recorre formes d'escriptura legitimades, passant pels dispositius de control que solen excloure l'emergència del personal, el narratiu, la subjectivitat, les impressions, els records, el cos, els temors, les pors (Hermita, et al, 2017).

Treballar amb narratives suposa posicionar-se d'una altra manera i avançar en processos de comprensió més complexos sobre la realitat social, sobre la formació i sobre els subjectes. Així, en distintes publicacions (Leite, 2005, 2007; Rivas, Leite, Cortés, 2012, 2015) vam aclarir part d'aquests posicionaments. En primer lloc, plantejem que la realitat depèn de la percepció i posicionament dels subjectes igual que el coneixement és un procés de construcció intersubjectiu i social. Per tant, el treball amb narratives ens acosta a diverses percepcions i formes de comprendre la realitat escolar. D'acord amb el que plantegen autors com Clandinin (2013), la manera com contem la realitat, la transforma. No hi ha ingenuïtat en el nostre treball. El relat educatiu que desenvolupem en la nostra docència construeix el món de l'escola, en sentit ampli, en què l'alumnat actua i viu.

En segon lloc, treballar amb narratives ens porta a pensar en els subjectes, els vincles i les relacions. Som subjectes socials en permanent construcció i diàleg amb l'entorn, amb nosaltres mateixos i amb els altres. No podem escapar a la nostra naturalesa relacional encara que els marcs institucionals i les pràctiques socials, culturals i polítiques s'obstinen a enfortir i premiar la individualitat.

En tercer lloc, i des de la pedagogia crítica, entenem que l'ensenyança i l'aprenentatge constitueixen una tasca política i ètica. Va més enllà d'un simple fer mecànic, reproductiu i unidireccional –centrat en la figura del professor o professora-. La nostra pràctica actua en un camp de confrontació ideològica que estableix les condicions i els marcs des d'on aprenem i des d'on ensenyem. En els processos d'ensenyança i aprenentatge no sols es transmet contingut acadèmic, sinó que es desenvolupa una particular moral (neoliberal en la majoria dels casos), que suposa un compromís (explícit o no) amb el projecte social que representa.

La narrativa com un espai o forma de fluir de la vida i de l'experiència, avança en un nou sistema de relacions que trenca amb la jerarquia establida (o almenys ho intenta) centrant l'activitat en l'alumnat i en la construcció de coneixement. Podem parlar d'un principi de democratització, de la idea d'ensenyança, a partir de la cons-

truació d'una realitat compartida, complexa i heterogènia, quan no contrahegemònica. (Leite Méndez, Cortés González i Rivas Flores, 2016).

El treball amb narratives permet connectar **el treball docent amb la investigació** com a línia d'indagació, generant ponts enriquidors i donant sentit al treball. Els interrogants del professorat i alumnat es converteixen en font de recerca, de contrast, de diàleg i de base per a pensar els processos d'ensenyança i aprenentatge en els diferents contextos (González Alba, B., Leite Méndez, A. & Rivas Flores, J.I. 2018). En aquest sentit la investigació com a indagació col·laborativa, on preguntar i preguntar-se es converteix en un moviment permanent i on no hi ha diferències entre subjectes investigats i subjectes investigadors sinó subjectes que reflexionen sobre els propis processos i pràctiques que es posen en joc, ens pot portar a pensar la formació des d'altres valors com la igualtat i el reconeixement de tots i totes amb els seus sabers i coneixements en relació i a transitar altres camins. Camins més reals que ens allunyen, tal com planteja Freire, d'aquella artificialitat dels processos educatius i de formació que pareixen funcionar per a mantindre's dins però no per a comprendre allò que transcendeix la realitat escolar i acadèmica. La investigació és una ferramenta que ens acosta a la reflexió i ens allunya dels discursos establerts i de les temptacions per mantindre els dogmes academicistes.

Finalment, per a avançar en la desconstrucció de les pràctiques educatives no podem oblidar l'aprenentatge, activitat que ens acompanya tota la vida perquè es produeix des del si matern, encara que l'escola s'obstina a configurar-lo de determinada manera per a limitar-lo a uns períodes o etapes, a uns processos i a uns formats més vàlids que altres. L'aprenentatge, des de les idees de Freire, és un procés dialògic, de trobada i comunicació permanent. L'aprenentatge s'enriqueix i creix en la mesura que es generen espais d'intercanvi, interacció i dissens. L'aprenentatge com a diàleg necessita de tots els interlocutors possibles perquè justament des de la diferència, la diversitat d'experiències i coneixements és possible pensar la formació cap a la transformació. En aquest sentit, la reflexió sobre les pràctiques educatives ens enfronta i ens reflecteix unes idees sobre l'aprenentatge prou allunyades del món de les persones, tant en forma com en contingut, però afí a un sistema que persisteix a mantindre les desigualtats negant els sabers, l'experiència i tot allò que sone i ressona diferent. Avançar en processos d'aprenentatge dialògic és començar a esguellar, a clavillar per a després trencar les idees academicistes sobre l'aprenentatge que no ens condueixen a processos de formació polítics i socialment compromesos amb la transformació de la nostra societat actual.

III. Continuem treballant...

Crec que estem obrint bretxes i algunes sendes diferents de les establertes i conegudes quan pensem i parlem de la formació, perquè des dels discursos que circulen no

és políticament correcte parlar de processos únics, lineals, jeràrquics i poc participatius; la formació necessita d'altres ferramentes, però també hem d'estar molt atents als discursos i recursos que s'ofereixen en el sentit de solucions màgiques per a tots els problemes i són només altres vestidures, més progressistes, sembla, de les ideologies neoliberals i hiper-tecnocratitzades que ens fan creure en la immediatesa, la virtualitat, els avantatges de les noves tecnologies, l'aprofitament del temps i l'excessiva valoració de l'oci, com nous valors i noves tendències en els processos formatius.

Referències bibliogràfiques

- BRUNER, J. (2003). *La fábrica de historias*. Buenos Aires: Fondo de Cultura Económica.
- CLANDININ, D. (2013). *Engaging in narrative inquiry*. Walnut Creek, CA: Left Coast Press.
- CORTÉS-GONZÁLEZ, P., RIVAS-FLORES, J. I. & LEITE-MÉNDEZ, A. (2016) Education and social change in Spain: from crisis to opportunity, *Ethnography and Education*, 11:2, 204-221, DOI: 10.1080/17457823.2016.1147971.
- DEWEY, J.(1960). *Experiencia y educación*. Buenos Aires: Losada.
- FREIRE, P. (2002). *Pedagogía del oprimido*. Madrid: Siglo XXI de España Editores.
- GONZÁLEZ ALBA, B., LEITE MÉNDEZ, A. & Rivas-Flores, J. I. (2018). La indagación educativa como herramienta de transformación social. En V. Martín-Solbes & M. T. Castilla-Mesa (Coords). *Educación, derechos humanos y responsabilidad social* (Pp. 127-142). Barcelona: Octaedro.
- HERMIDA, C., Pionetti, M. y SEGRETIN, C. (2017). *Formación docente y narración*. Buenos Aires: Noveduc.
- LARROSA, J. (2003). El Ensayo y la escritura académica. En *Propuesta Educativa* N° 26 Buenos Aires: Noveduc, pp. 34-40.
- LEITE MÉNDEZ A. E. (2005). LA VIGENCIA DEL PENSAMIENTO DE PAULO FREIRE PARA RE-PENSAR ALGUNOS PROBLEMAS EDUCATIVOS EN, AAVV. *Interpretando a Freire. Haciendo Camino desde la Colectividad*. Málaga: Sur, Asociación de Reflexión e Innovación EDUCATIVA.
- LEITE MÉNDEZ, A. E. (2011). *Historias de vida de maestros y maestras. La interminable construcción de las identidades: vida personal, trabajo y desarrollo profesional*. Servicio de Publicaciones de la Universidad de Málaga.
- LEITE MENDEZ, A. E., et ál (2013) Paulo Freire, comunicación y educación. *Aularia: Revista Digital de Comunicación*, 2 (2.), págs. 265-279.
- LEITE MENDEZ, A. E., CORTÉS GONZÁLEZ, P. y RIVAS FLORES, J.I (2016). ¿Es posible transitar otros caminos en la enseñanza y el aprendizaje? En Cortés González, P. y Márquez, M. J. (eds.). *Creatividad, comunicación y educación: más allá de las fronteras del saber establecido*. Málaga: Universidad de Málaga., 2

- LEITE MÉNDEZ, A. E. (2007). *Profesorado, Formación e Innovación. Los grupos de trabajo como vía para la construcción de un profesorado reflexivo y crítico*. Morón de la Frontera (Sevilla): Servicio de Publicaciones del Movimiento Cooperativo Escuela Popular.
- LUCIO-VILLEGAS, E. (2008). Gramsci, Freire, Williams... La educación de personas adultas como batalla cultural. En P. Mayo. *Gramsci, Freire y la formación de personas adultas* (págs. 11-20). València: Edicions del Crec.
- MÁRQUEZ GARCÍA, María Jesús, LEITE MENDEZ, Analia E. y RIVAS FLORES, J.I. (2017) Voluntariado en Comunidades de Aprendizaje en entornos interculturales. *Devenir. Revista de Estudios Culturales y Regionales*. 32, págs. 147-167.
- MAYO, P. (2008). *Gramsci, Freire y la formación de personas adultas*. València: Edicions del Crec.
- RIVAS FLORES, J. I., LEITE MÉNDEZ, A. E. y CORTÉS GONZÁLEZ, P. (2015). La escuela como contexto de la formación inicial del profesorado: aprendiendo desde la colaboración. *Profesorado: Revista de Curriculum y Formación del Profesorado*. 19 (1), págs. 228- 242.
- RIVAS FLORES, J. I., LEITE MENDEZ, A. y CORTÉS GONZÁLEZ, P. (2011). Luchando contra la historia: obstáculos para la innovación en la formación del profesorado, derivados de las historias escolares del alumnado. *Educación y Pedagogía*. 23(61), págs. 67-79.
- RIVAS FLORES, J. I. y LEITE MENDEZ, A. E. (2012). Investigación biográfica-narrativa y cultura de Paz, en, Castilla Mesa, M.T., Martín Solbes, V. M. y Vila Merino, E. S. (coord.) *Cultura de Paz, Conflictos, Educación y Derechos Humanos* (pág.47-60). Granada: GEU-
- RIVAS FLORES, J. I., LEITE MENDEZ, A.E. y Cortés González (2017). Deconstruyendo las prácticas de formación: narrativa y conocimiento. En Pérez Ferra, M. y Rodríguez Pulido, J. (coords.) *Buenas prácticas docentes del profesorado universitario*. Barcelona: Octaedro.
- RIVAS FLORES, J. I. (2010). Descolonizar la educación. Transformar la práctica docente desde una perspectiva crítica. En Aparicio Aguadas, P. (Ed.). *El poder de educar y de educarnos. Transformar la práctica docente desde una perspectiva crítica*, (págs. 57 - 72) València: Edicions del Crec.
- VAN MANEN, Max (2003). *Investigación educativa y experiencia vivida*. Barcelona: Idea Books.